

**ANALISIS UNGKAPAN FATIS DALAM PROSES PEMBELAJARAN
DAN PEMUDAHCARAAN (PdPc) GURU PELATIH**
*Phatic Communion Analysis in the Teaching and Learning
Process of Trainee Teachers*

¹MASNI JAMIN

²MELOR FAUZITA MD. YUSOFF

³MASHETOH ABD. MUTALIB

*Pusat Pengajian Bahasa, Tamadun dan Falsafah
Kolej Sastera dan Sains, Universiti Utara Malaysia*

¹masnisamsu@gmail.com, ²fauzita@uum.edu.my & ³mashetoh@uum.edu.my

Dihantar: 30 Oktober 2019 / Diterima: 9 Januari 2020

Abstrak Guru pelatih merupakan pelapis kepada pendidik pada masa ini. Sebagai seorang guru pelatih, mereka perlu mempunyai kemahiran berbahasa yang berkesan. Lantaran itu, pelbagai fungsi bahasa perlu digunakan untuk mencapai objektif dalam pembelajaran dan pemudahcaraan (PdPc). Salah satu fungsi bahasa yang digunakan tanpa sedar oleh penutur ialah ungkapan fatis. Ungkapan fatis ialah konsep bahasa basa-basi dalam komunikasi. Ungkapan fatis digunakan bagi memulakan perbualan sebelum matlamat sebenar dinyatakan. Tujuan penggunaan bentuk bahasa ini adalah untuk merapatkan dan memelihara hubungan sosial dalam kalangan masyarakat. Penyelidikan berkaitan ungkapan fatis banyak tertumpu kepada budaya masyarakat ketika berkomunikasi secara lisan. Misalnya, perbandingan ungkapan fatis antara dua budaya dan penggunaannya dalam komunikasi masyarakat. Namun, kajian-kajian sebelum ini kurang menyentuh penggunaan ungkapan fatis oleh guru pelatih semasa proses PdPc. Oleh itu, kajian ini bertujuan mengenal pasti ungkapan fatis yang diujarkan oleh guru pelatih semasa PdPc. Kajian bertunjangan pendekatan kualitatif dan bersandar kepada kaedah analisis kandungan. Transkripsi rakaman audio PdPc guru pelatih dianalisis berdasarkan objektif kajian. Penyelidik mendapati guru pelatih menggunakan ungkapan fatis sebelum memulakan pengajaran dan pembelajaran untuk menarik minat dan kesediaan belajar murid-murid. Ungkapan yang digunakan adalah berdasarkan situasi dan masa guru tersebut masuk ke kelas. Selain itu, ungkapan fatis juga digunakan sebagai penanda kesenyapan sebelum memulakan sesuatu ujaran. Kajian ini menjelaskan bahawa ungkapan fatis merupakan salah satu elemen

kesantunan berbahasa yang banyak digunakan oleh guru pelatih dalam menjaga hubungan sosial antara guru pelatih dan murid-murid semasa sesi PdPc.

Kata kunci: Guru pelatih, kesediaan belajar, ungkapan fatis, kesantunan, pembelajaran dan pemudahcaraan.

***Abstract** Trainee teachers are the backbone of our education nowadays. As a trainee teacher it is necessary for them to have effective speaking skills. Various language functions therefore have to be utilised to achieve learning and facilitating (PdPc) objectives. A language function that a speaker unconsciously uses is phatic communion. Phatic communion, the concept of small talk in communication, is often used to start a conversation before the actual goal is stated. The purpose of this form of language is to foster and maintain social relations within the community. Research on phatic communion have mostly focused on the culture of the community during oral communication such as comparison of phatic communion between two cultures, and its use in community communication. However, there is a lack of studies which examined the use of phatic communion by trainee teachers during the PdPc process. This study therefore was aimed at identifying the phatic communion used by trainee teachers during their PdPc. The study adopted a qualitative approach and relied on the content analysis method. PdPc audio recording transcriptions of trainee teachers were analysed based on the objectives of the study. Findings revealed that trainee teachers used phatic communion before beginning their teaching and learning to attract students' interest and prepare them for learning. The phatic communion used was based on the particular situation and time the teacher entered the classroom. In addition, phatic communion was used as markers of silence prior to any utterance. This study highlights phatic communion as an element of polite spoken language used to a large extent by trainee teachers to sustain or nurture the social relationship between them and their students during PdPc sessions.*

Keywords: Trainee teachers, learning readiness, phatic communion, politeness, learning and facilitating.

PENDAHULUAN

Institut Pendidikan Guru Malaysia (IPGM) telah dipertanggungjawabkan sebagai salah satu institusi yang melatih bakal guru dalam pelbagai aspek seperti kurikulum, pedagogi, amalan profesionalisme, kokurikulum dan kemahiran-kemahiran keguruan. Mereka perlu melaksanakan transformasi reka bentuk pendidikan yang sesuai dengan keperluan generasi alfa pada masa ini. Pelaksanaan transformasi pendidikan ini memerlukan bakal guru atau guru pelatih menggunakan bahasa yang berkesan sebagai medium perantara dalam mencapai matlamat pendidikan dan pembelajaran di bilik darjah. Bahasa amat penting, bukan sahaja untuk memberi kefahaman dengan menggunakan tatabahasa yang betul tetapi juga mempunyai fungsi tertentu untuk mencapai tujuan komunikasi. Oleh itu, sebagai guru pelatih yang sedang menjalani latihan keguruan, mempunyai kemahiran berkomunikasi yang baik untuk menyampaikan maklumat terutamanya semasa melaksanakan PdPc sangat penting. Mohd Foazi Md Nor, Syed Idrus Syed Mudayah, Syed Ahmad Ezahar Syed Ambon, Zul Aizam Yassin dan Junaidy Mohamad Hashim (2018) menjelaskan bahawa seorang guru pelatih perlu mempunyai kemahiran nilai tambah, iaitu menggunakan komputer, bekerja dalam kumpulan, menyelesaikan masalah dan komunikasi dalam menjayakan transformasi pendidikan.

Oleh itu, dalam kajian ini penyelidik ingin melihat kemahiran komunikasi guru pelatih yang berfokus kepada fungsi bahasa yang digunakan dalam PdPc. Semasa melaksanakan PdPc, komunikasi lisan yang berkesan amat penting. Pada hakikatnya, guru pelatih menggunakan pelbagai fungsi bahasa tanpa mereka sedari bagi memenuhi kehendak PdPc dan objektif pembelajaran. Salah satu fungsi bahasa yang sering digunakan dalam kelas ialah ungkapan fatis atau *phatic communion*. Fungsi fatis ini digunakan dalam komunikasi tanpa sedar oleh penutur. Ungkapan ini sangat unik kerana penggunaannya bukanlah untuk menyampaikan idea atau bertukar informasi tetapi berfungsi menjaga hubungan sosial dengan penutur dan pendengar (Malinowski, 1923). Selain itu, ungkapan fatis juga dapat melancarkan komunikasi yang sedang berlangsung dan memperlihatkan kesantunan berbahasa dalam perbualan. Santun berbahasa melalui ungkapan fatis merupakan salah satu medium yang perlu diaplikasikan oleh guru pelatih di bilik darjah.

Komunikasi yang berkesan oleh guru pelatih semasa PdPc penting kerana bahasa yang digunakan oleh guru di bilik darjah memberi kesan yang mendalam dalam melahirkan insan yang seimbang dari segi jasmani, emosi, rohani dan intelek serta mendukung Rukun Negara kelima, iaitu Kesopanan dan Kesusilaan. Hal ini disebabkan seorang guru merupakan suri teladan kepada murid-murid. Sehubungan itu, seorang guru pelatih yang ingin mengajar dan mendidik murid-murid perlu berkomunikasi menggunakan bahasa yang santun, lembut dan mudah difahami. Selain itu, penggunaan bahasa yang sesuai juga dapat menarik perhatian dan mengeratkan hubungan sosial antara guru dan murid-murid. Pelbagai cara boleh diterapkan oleh guru untuk akrab dengan murid dalam mencapai objektif pengajaran dan mendidik nilai santun. Salah satu cara yang digunakan oleh guru pelatih ialah penggunaan ungkapan fatis. Dalam kajian ini, pengkaji cuba merungkai ujaran-ujaran guru pelatih semasa PdPC untuk mengenal pasti ungkapan fatis yang digunakan oleh guru pelatih di bilik darjah.

Ungkapan Fatis

Dalam bidang sociolinguistik, kajian berkaitan masyarakat dan bahasa sentiasa mendapat perhatian daripada pengkaji-pengkaji terdahulu. Antaranya ialah kajian berkaitan ungkapan fatis. Ungkapan fatis ialah ujaran-ujaran yang sering dituturkan semasa komunikasi tanpa disedari oleh penutur dan pendengar. Umumnya, ungkapan fatis digunakan dalam apa-apa jua situasi komunikasi. Fatis atau *phatic* dalam etimologi berasal daripada bahasa Greek, '*phatos*' yang bermaksud '*spoken*' atau berbicara. Ungkapan fatis atau *phatic communion* telah diperkenalkan oleh Malinowski (1923), seorang tokoh antropologi. Beliau menjelaskan ungkapan fatis sebagai "*they fulfill a social function and that is their principal aim, but they are neither the result of intellectual reflection, nor do they necessarily arouse reflection in the listener*" yang bermaksud ujaran-ujaran bebas, tidak bertujuan dan tidak berkaitan dengan maklumat yang ingin disampaikan dalam komunikasi. Namun, ujaran ini mengeratkan hubungan sosial dan kesantunan. Ungkapan fatis atau *phatic communion* juga dikenali sebagai *small talk* (Dooly & Tudini, 2016; Hudak & Maynard, 2011), *chit-chat* atau basa-basi yang merujuk kepada strategi berbicara bagi tujuan menjalin keakraban dalam komunikasi antara manusia.

Ungkapan fatis yang diperkenalkan oleh Malinowski (1923) telah dikembangkan oleh (Jakobson, 1960, 2012) dengan menyenaraikan fatis sebagai salah satu fungsi bahasa daripada enam fungsi bahasa Jakobson, iaitu *emotive, connotative, referential, phatic, metalingual* dan *phoetic*. Ramai penyelidik telah menggunakan fungsi bahasa fatis Malinowski (1923) dan Jakobson (1960, 2012) dalam kajian mereka seperti Burgess (1984), Boxer (2002), Justine Coupland, Coupland dan Robinson, (2008); Harimurti Kridalaksana (2008); Leech (1983); McAra-McWilliam dan Casalegno (2004); Ragan (2000) dan Urbanova (2014) fictional dialogues make use of features present in authentic, spontaneous face-to-face conversation, e.g. loose syntactic structure, ellipsis, interjections, informal phraseology etc., to sound close to real-life situations. On the other hand, however, the author utilizes casual exchanges to create new, unconventional meanings frequently carrying differing points of view which are expressions of heteroglossia defined as “polyphony of social and discursive forces” (Holquist 1994:69. Penyelidik-penyelidik ini sependapat dengan Malinowski bahawa ungkapan fatis bertujuan sebagai satu alat bagi mengeratkan hubungan penutur dan pendengar dan tidak melibatkan informasi sebenar yang ingin disampaikan. Walaupun ungkapan fatis ini dinyatakan sebagai tidak menjelaskan maklumat komunikasi sebenar, tetapi ungkapan ini sangat sinonim dalam kehidupan seharian masyarakat, tidak kira komunikasi dalam keluarga, rakan sekerja, media sosial, guru-guru dan murid, serta doktor dan pesakit. Hal ini disebabkan ungkapan yang dituturkan sebelum memulakan sesuatu komunikasi seperti bertanya khabar, kesihatan dan cuaca ini dapat mengeratkan lagi hubungan penutur dan lawan tuturnya. Selain itu, penutur tersebut dianggap mempunyai keperibadian yang tinggi, seseorang yang mudah dan disenangi masyarakat sosialnya Abercombie (1998). Malahan, Lickona (2009) menjelaskan ungkapan fatis dapat melahirkan seseorang yang positif dengan penggunaan bahasa yang santun.

Kajian ungkapan fatis di alam Melayu telah dipelopori oleh Harimurti Kridalaksana (1990) apabila beliau menyatakan ungkapan fatis merupakan linguistik baharu dan tidak boleh diabaikan dalam bahasa formal mahupun bahasa tidak formal. Menurut beliau, ungkapan fatis banyak digunakan oleh semua masyarakat yang berkomunikasi. Sehubungan dengan itu, kajian berkaitan *phatic communion* atau ungkapan fatis terus berkembang mengikut

peredaran masa sehingga terdapat pelbagai kajian yang bukan hanya melihat kepada budaya masyarakat sahaja, bahkan kajian ungkapan fatis dalam media sosial dan juga sidang video telah dijalankan pada masa ini.

Bentuk dan Fungsi Ungkapan Fatis

Terdapat 11 bentuk penggunaan ungkapan fatis dalam komunikasi seperti yang dikategorikan oleh Biber, Stig, Geoffrey, Susan dan Edward (1999). Antaranya ialah *Interjections* (mencelah), *Greetings and farewells* (Salam dan Ucapan perpisahan), *Discourse makers* (Penanda Wacana), *Response* (Tindak Balas), *Hesitate* (Teragak-agak), *The Politeness Marker* (Penanda Kesantunan), *Apologise* (Permintaan Maaf), *Casual Pronunciation* (kata-kata santai), *Attention Signals* (memberi perhatian), *Thanks* (Terima kasih), *Expletives* (Kata Lontaran/ seru). Selain itu, Harimurti Kridalaksana (1990, 2008) telah membahagikan bentuk fatis kepada tiga, iaitu bentuk partikel, kata dan frasa. Hal ini menjelaskan bahawa ungkapan fatis atau *phatic communion* yang diperkenalkan oleh Malinowski telah dikembangkan melalui kajian sehingga terhasil bentuk ungkapan fatis berserta fungsinya.

PERMASALAHAN KAJIAN

Pada mulanya, ungkapan fatis hanya merupakan kajian yang menjelaskan peranan dan kejayaan yang dicapai dalam komunikasi lisan menggunakan ujaran-ujaran kosong sebelum maklumat sebenar disampaikan dalam memulakan interaksi seperti kajian Coupland, Coupland dan Robinson (1992, 2008), Ragan (2000) dan Walsh (2007). Namun, kajian ini telah dikembangkan dengan memberi fungsi dan bentuk ungkapan fatis oleh Jakobson (1960, 2012) menjelaskan ungkapan fatis merupakan salah satu daripada fungsi bahasa, Biber *et al.* (1999) pula menyatakan fungsi ungkapan fatis dalam komunikasi dan Harimurti Kridalaksana (1990) mengkategori bentuk ungkapan fatis kepada partikel, kata dan frasa.

Melalui pembacaan kajian-kajian terdahulu, penyelidik mendapati kajian berkaitan ungkapan fatis, bahasa basa-basi, *chit-chat* atau *small talk* menjadi tumpuan penyelidik seperti yang telah dijalankan oleh Evi

Qurniati (2013), Ramadanty (2014), Urbanova (2007, 2014) fictional dialogues make use of features present in authentic, spontaneous face-to-face conversation, e.g. loose syntactic structure, ellipsis, interjections, informal phraseology etc., to sound close to real-life situations. On the other hand, however, the author utilizes casual exchanges to create new, unconventional meanings frequently carrying differing points of view which are expressions of heteroglossia defined as “polyphony of social and discursive forces” (Holquist 1994:69, Awang Sariyan (2012, 2015), Yuliana, Sofyan dan Asrumi, (2015), Hamdin dan Alek (2016), Dooly dan Tudini (2016), Susanti dan Agustini (2017), Yuanita (2018), Ying Jin (2018) dan Rapikawati, Charlina dan Nursal Hakim (2019). Kajian oleh penyelidik-penyelidik ini berkisar kepada pelbagai aspek seperti fatis dalam sesebuah masyarakat, perbandingan ungkapan fatis, komunikasi di media sosial, komunikasi pekerja, komunikasi doktor dan pesakit dan juga perbualan guru dan murid di sekolah.

Namun, hasil penelitian penyelidik terhadap kajian-kajian di atas mendapati hanya terdapat satu kajian yang dijalankan oleh penyelidik Malaysia, iaitu Awang Sariyan (2012, 2015). Kajian oleh Awang Sariyan ini berkaitan perbandingan ungkapan fatis masyarakat Melayu dan Cina dalam bentuk sapaan semasa berjumpa keluarga dan kawan dalam pergaulan sosial masyarakat tersebut. Kajian berkaitan ungkapan fatis atau *small talk* dalam konteks pendidikan pula telah dijalankan oleh Evi Qurniati (2013), Dooly dan Tudini (2016), Kunjana Rahardi (2016) dan Yuanita (2018). Hal ini telah memberi satu peluang kepada penyelidik untuk mendalami lagi kajian ungkapan fatis dengan memberi tumpuan kepada guru pelatih PISMP. Sehubungan dengan itu, makalah ini akan menyelidiki ungkapan fatis yang diujarkan oleh guru pelatih semasa proses PdPc.

SOROTAN KAJIAN

Banyak kajian ungkapan fatis telah dijalankan oleh penyelidik-penyelidik sebelum ini yang merangkumi pelbagai aspek. Namun dalam kajian ini, penyelidik hanya melihat ungkapan fatis dalam konteks pendidikan sahaja. Hal ini disebabkan, kurangnya kajian yang melibatkan pendidikan dalam

kajian ungkapan fatis di Malaysia. Selain itu, penggunaan ungkapan fatis oleh guru pelatih semasa PdPc bukan sahaja untuk mencapai matlamat pembelajaran, malahan untuk mendidik murid-murid agar mempunyai nilai kesantunan dan budaya yang telah lama menjadi pegangan masyarakat kita sejak dahulu lagi.

Evi Qurniati (2013) telah menyelidiki bentuk fatis tuturan guru dalam interaksi kelas bahasa Indonesia di SMPN 2 Lodoyo, Blitar. Penyelidikan ini merupakan satu kajian kes berkaitan ungkapan fatis yang diujarkan oleh guru-guru bahasa Indonesia. Kajian tersebut bertujuan untuk mengenal pasti bentuk fatis, fungsi dan makna fatis yang digunakan oleh guru semasa berinteraksi dalam kelas bahasa Indonesia. Hasil daripada kajian ini mendapati guru menggunakan ungkapan fatis berbentuk partikel, kata dan frasa. Contoh partikel ungkapan fatis yang digunakan dalam pengajaran merangkumi '*dong*' dan '*kok*', bentuk kata pula meliputi '*ayo*', '*halo*' dan '*ya*'. Sementara fatis berbentuk frasa ialah '*selamat pagi*' dan '*selamat siang*'. Bagi fungsi fatis dalam ujaran guru-guru bahasa Indonesia di SMPN 2 Lodoyo, Blitar, dapatan menunjukkan fungsi fatis adalah untuk kelancaran proses komunikasi, mengeratkan hubungan sosial antara guru, menghalang kesenyapan dalam komunikasi, memulakan dan mengakhiri interaksi. Selain itu, penyelidik mendapati penggunaan ungkapan fatis guru bahasa Indonesia semasa berinteraksi berfungsi sebagai penekanan kepada kata, penguat dan makna imperatif, pertanyaan, terkejut, persetujuan, kata penegas dalam ayat, melembutkan kata perintah, meminta perhatian, penekanan kepada pengajaran, meminta persetujuan dan menyapa serta memberi salam. Penyelidikan ini dapat membantu guru-guru memilih dan menggunakan ungkapan fatis dalam proses PdPc supaya aktiviti pembelajaran di bilik darjah dapat berjalan lancar seperti yang dirancang dan objektif pengajaran tercapai.

Kajian yang dijalankan oleh Kunjana Rahardi (2016) pula memberi tumpuan yang luas dalam konteks komunikasi dalam pendidikan terhadap guru, murid, pensyarah dan pelajar universiti di beberapa buah sekolah dan universiti perguruan di daerah Yogyakarta. Kajian beliau ini telah dibiayai oleh Kementerian Riset, Teknologi dan Pendidikan Tinggi Republik Indonesia. Hasil kajian ini menyatakan terdapat makna pragmatik ungkapan fatis dalam bahasa Indonesia dalam ranah pendidikan. Antara

dapatan ungkapan fatis, basa-basi atau *small talk* yang digunakan oleh responden kajian adalah ungkapan fatis menerima, mengundang, menolak, ucapan terima kasih dan penyampaian salam. Rumusan kajian ini telah mempersetujui kajian-kajian terdahulu bahawa ungkapan fatis dalam sesuatu bahasa tidak memiliki maksud disebabkan fungsinya hanya sebagai penguat hubungan penutur dan lawan bicara sahaja.

Dooly dan Tudini (2016), telah menjalankan kajian berkaitan perbualan dalam talian oleh guru pelatih yang berada di Amerika Syarikat dan Sepanyol. Mereka merupakan pelajar yang sedang menjalani latihan untuk menjadi guru bahasa Sepanyol dan bahasa Inggeris sebagai bahasa asing. Penyelidik berpegang kepada teori Hudak dan Maynard (2011) yang memperincikan *small talk* kepada empat jenis. Empat jenis *small talk* atau komunikasi basa-basi oleh Hudak dan Maynard (2011) adalah bersifat topikal, separa topikal, minimum dan ringkas. Data kajian ini diperoleh daripada sidang video dalam talian menggunakan aplikasi *Skype* di antara dua orang guru pelatih yang sedang berbincang tugas yang perlu diselesaikan oleh dua orang pelajar tersebut. Rakaman video ini telah diambil selama dua hari untuk mengenal pasti *small talk* yang digunakan semasa perbincangan dalam sidang video tersebut. Dapatan kajian ini membuktikan, penggunaan *small talk* dalam komunikasi sering digunakan untuk mengeratkan hubungan (Radovanovic & Ragnedda, 2012), (Kunjana Rahardi, 2016), (Kunjana Rahardi, Setyaningsih & Rische Purnama Dewi, 2015). Selain itu, penyelidik mendapati *small talk* juga dapat memberikan idea dan kreativiti serta perubahan epistemik kepada tugas yang perlu diselesaikan walaupun pada mulanya komunikasi *small talk* tersebut hanya untuk memenuhi ruang kosong semasa perbualan dan tidak ada kaitan dengan tugas yang ingin diselesaikan.

Yuanita (2018), pula telah mengkaji ungkapan fatis yang digunakan oleh murid-murid SD Great Prime School Binjai. Kajian ini bertujuan untuk mengenal pasti bentuk, penggunaan dan fungsi ungkapan fatis yang digunakan oleh murid-murid tersebut semasa berkomunikasi. Penyelidik telah merakam perbualan murid-murid SD kelas 1 – VI dari bulan Oktober 2016 hingga Mac 2017. Rakaman yang dijalankan tidak diketahui oleh murid-murid tersebut agar dapatan kajian diperoleh memberi hasil yang sebenar.

Hasil rakaman tersebut mendapati penyelidik memperoleh 38 data ujaran ungkapan fatis daripada 46 ujaran yang dirakam. Antara bentuk ungkapan fatis yang digunakan oleh murid-murid tersebut ialah: *hei, woi, coi, yah, cie, eh, ya, deh, lah, kok, loh, kan, ah, dong, pun, deng, sih, alah, toh, nek, kek, ayo, yok, mari, tahu, halo, pagi, siang, ayolah, selamat, selamat pagi, Insya Allah, selamat siang, apa kabar, Assalamualaikum, Alhamdulillah, selamat ya, dan terima kasih*. Penggunaan ungkapan fatis ini digunakan pada awal, pertengahan dan akhir ujaran semasa berkomunikasi, manakala fungsi fatis dalam kajian ini berasaskan kepada sapaan, ketidakpastian, ucapan selamat, persetujuan dan lain-lain. Rumusan kajian ini mendapati murid-murid SD kelas I hingga kelas VI SD Great Prime School Binjai dapat menggunakan ungkapan fatis dengan sangat baik kepada rakan-rakan atau guru, bersesuaian dengan kompetensi masing-masing.

Daripada penelitian penyelidik secara terperinci terhadap sorotan kajian, Dooly dan Tudini (2016), Evi Qurniati (2013), Kunjana Rahardi (2016) dan Yuanita (2018) menjelaskan bahawa spesifikasi kajian mereka berhubung dengan ungkapan fatis dalam konteks pendidikan. Metodologi yang digunakan dalam kajian tersebut berbeza dari segi latar, sampel kajian, teori dan juga dapatan. Sampel kajian yang digunakan seperti guru, guru pelatih, pensyarah, mahasiswa dan murid-murid sekolah daripada latar belakang yang berbeza. Selain itu, kajian-kajian tersebut tidak berfokus kepada segolongan responden sahaja dan yang paling jelas, semua kajian ini dijalankan di luar negara kita, Malaysia. Hal ini menjelaskan bahawa kajian ini boleh dikembangkan dalam konteks ungkapan fatis di negara kita. Oleh itu, penyelidik menelusuri kajian penggunaan ungkapan fatis dalam komunikasi guru pelatih PISMP semasa PdPc.

OBJEKTIF KAJIAN

Kajian ini dijalankan untuk;

1. mengenal pasti penggunaan ungkapan fatis semasa proses PdPc guru pelatih di bilik darjah.
2. menganalisis fungsi ungkapan fatis semasa guru pelatih memulakan PdPc di bilik darjah.

KAEDAH KAJIAN

Penyelidikan ini menggunakan pendekatan kualitatif deskriptif yang akan menelusuri secara mendalam ujaran-ujaran ungkapan fatis yang digunakan oleh guru pelatih dalam proses PdPc. Pendekatan kualitatif deskriptif merupakan pendekatan yang mengkaji kualiti dalam hubungan, aktiviti, situasi dan bahan Fraenkel, Wallen dan Hyun (2015). Data yang digunakan dalam kajian ini ialah rakaman PdPc guru pelatih yang sedang menjalankan amalan profesional, praktikum di sekolah-sekolah daerah Kubang Pasu. Dua orang guru pelatih yang mengambil mata pelajaran Bahasa Melayu sebagai elektif teras dijadikan informan dalam penyelidikan. Informan akan dinamakan sebagai informan satu (I1) dan informan dua (I2). Kajian ini hanya melihat satu sesi pengajaran yang berdurasi sejam bagi setiap informan disebabkan kajian ini hanya tinjauan awal daripada kajian sebenar. Oleh kerana data yang digunakan merupakan ujaran lisan, maka penyelidik telah merakam PdPc menggunakan alat perakam audio berjenama SONY. Setelah merakam, data tersebut ditranskripsi. Kemudian, penyelidik menggunakan perisian Atlas.ti 8 untuk mengenal pasti ujaran ungkapan fatis dan fungsi fatis PdPc informan sebelum dianalisis menggunakan kaedah analisis kandungan. Hal ini disebabkan analisis kandungan merupakan satu kaedah yang digunakan secara meluas dalam bidang penyelidikan yang meliputi pelbagai bidang dan banyak diaplikasikan oleh penyelidik seperti yang dinyatakan oleh Bengtsson (2016); Duriau, Reger dan Pfarrer (2007) dan Kripendorff (2013).

Transkripsi ujaran ungkapan fatis informan dianalisis berlandaskan kepada kerangka ungkapan fatis oleh Harimurti Kridalaksana (2008) dan Malinowski (1923). Pengkategorian ungkapan fatis oleh Harimurti Kridalaksana (2008) ini akan dibahagi kepada bentuk partikel, kata dan frasa dan fungsi fatis digunakan, manakala Malinowski (1923) pula menjelaskan ungkapan fatis digunakan sebagai alat untuk memulakan komunikasi tanpa ada kaitan sebenar kepada komunikasi. Penyelidik hanya menganalisis ujaran-ujaran semasa informan memulakan PdPc di bilik darjah sahaja. Walaupun penggunaan ungkapan fatis bukan sahaja digunakan pada permulaan komunikasi, penyelidik akan melihat frekuensi penggunaan ungkapan fatis daripada kedua-dua informan untuk keseluruhan

PdPc. Penggunaan kerangka ungkapan fatis oleh Harimurti Kridalaksana dan Malinowski dapat memudahkan penyelidik mengkategorikan penggunaan ungkapan fatis dalam ujaran guru pelatih semasa PdPc serta fungsi ungkapan fatis dalam PdPc informan. Data kajian ini diuraikan secara terperinci berdasarkan hasil analisis kandungan transkripsi rakaman PdPc yang diperolehi daripada informan.

DAPATAN DAN PERBINCANGAN KAJIAN

Penggunaan Fatis dalam PdPc

Dapatan kajian yang telah diperolehi digunakan untuk menjawab objektif kajian pertama, iaitu mengenal pasti penggunaan ungkapan fatis oleh guru pelatih semasa proses PdPc. Pada keseluruhannya, ungkapan fatis berdasarkan kerangka Harimurti Kridalaksana (2008) terdapat dalam semua sesi PdPc, iaitu permulaan PdPc (set induksi), semasa pelaksanaan PdPc dan juga semasa penutup atau rumusan PdPc. Namun, dalam kajian ini penyelidik hanya memfokuskan kepada permulaan PdPc, iaitu set induksi seperti dinyatakan dalam objektif kajian. Analisis keseluruhan mendapati informan tanpa menyedari telah menggunakan ungkapan fatis dalam pelbagai fungsi fatis. Data daripada kedua-dua informan dapat dijelaskan melalui Jadual 1. Jadual ini menyenaraikan ungkapan fatis oleh informan menggunakan kerangka ungkapan fatis Harimurti Kridalaksana (2008), iaitu penggunaan ungkapan fatis boleh dikategorikan kepada fatis partikel, fatis kata dan fatis frasa.

Jadual 1 Penggunaan ungkapan fatis informan

Fatis partikel	Fatis kata	Fatis frasa
<i>-lah</i>	<i>Ok</i>	<i>Assalamualaikum</i>
<i>-kan</i>	<i>Baik</i>	<i>Walaikumussalam</i>
	<i>Ni</i>	<i>Awak semua sudah makan?</i>
		<i>Makan apa?</i>
		<i>Apa khabar semua?</i>
		<i>Hari ni sihat semua sihat?</i>
		<i>Pergi mana cuti tiga hari?</i>
		<i>Terima kasih, cikgu.</i>

Jadual 1 menunjukkan penggunaan ungkapan fatis di permulaan PdPc yang diperoleh oleh penyelidik apabila menganalisis dua set transkripsi informan. Kedua-dua informan menggunakan fatis partikel, fatis kata dan fatis frasa dalam melaksanakan PdPc berdasarkan fungsi fatis, bersesuaian dengan PdPc. Partikel fatis yang digunakan oleh informan semasa memulakan pembelajaran ialah partikel *-lah* dan *-kan*. Untuk kata fatis pula, informan gemar menggunakan kata *'ok'*, *'baik'* dan *'ni'* manakala frasa fatis yang digunakan oleh informan seperti *Assalamualaikum*, *Walaikumussalam*, *Awak semua sudah makan?*, *Makan apa?*, *Apa khabar semua?*, *Hari ni sihat semua sihat?*, *Pergi mana cuti tiga hari?* dan *Terima kasih, cikgu*. Hal ini menjelaskan bahawa informan telah menggunakan fungsi ungkapan fatis oleh Harimurti Kridalaksana (2008), iaitu untuk memulai komunikasi dan mengukuhkan perbicaraan dan juga berfungsi untuk mengawal kesenyapan.

Melalui penyelidikan ini juga, penyelidik meperoleh maklumat penggunaan fatis yang paling banyak dalam PdPc, iaitu fatis kata *'ok'*, *'baik'* dan *'ni'*. Lihat frekuensi penggunaan fatis kata dalam Jadual 2.

Jadual 2 Frekuensi ungkapan fatis kata

	Fatis Kata	
	<i>ok</i>	<i>baik</i>
Informan 1	14	16
Informan 2	89	74
Jumlah	103	90

Jadual 2 pula menjelaskan bahawa informan banyak bergantung kepada ujaran kata fatis dalam melaksanakan PdPc mereka. Hal ini terbukti dengan jumlah penggunaan 103 kali kata ‘*ok*’ dalam kedua-dua PdPc informan dan kata fatis ‘*baik*’ digunakan sebanyak 90 kali. Dapatan ini menunjukkan bahawa informan membenarkan pernyataan Harimurti Kridalaksana bahawa fatis terdiri daripada fatis partikel, fatis kata dan fatis frasa. Penggunaan fatis ini didasari oleh fungsi-fungsi fatis seperti fungsi memulai komunikasi, mengawal kesenyapan, keakraban, salam, terima kasih, bertanya khabar dan penegas.

Fungsi Fatis dalam PdPc

Selain menganalisis penggunaan fatis dalam PdPc, penyelidik juga menganalisis fungsi fatis semasa informan memulakan pengajaran dan pembelajaran. Daripada analisis tersebut, penyelidik memperoleh tujuh fungsi fatis yang digunakan dalam memulakan PdPc. Berikut dinyatakan fungsi fatis berserta contoh daripada transkripsi.

a. **Fungsi Salam**

Fungsi salam dalam PdPc yang dianalisis digunakan semasa guru memasuki kelas untuk mengajar. Murid-murid atau guru akan memberi salam sebelum masuk atau memulakan PdPc. Contoh:

Situasi 1: Informan 2

Cikgu : Bangun

Ketua Kelas : *Assalamualaikum cikgu.*

Murid-murid : *Assalamualaikum cikgu.*

Cikgu : *Walaikumussalam murid-murid.*

Situasi 2 : Informan 1

Ketua Kelas : *Assalamualaikum cikgu.*

Murid-murid : *Assalamualaikum cikgu.*

Cikgu : *Walaikumussalam semua.*

Dalam contoh 1 dan 2, konteks komunikasi menunjukkan bahawa dalam budaya masyarakat kita, guru merupakan seorang yang dihormati. Oleh itu, sebelum PdPc bermula dan guru masuk ke kelas, murid-murid akan diminta bangun, kemudian Ketua Kelas akan mengetuai ucapan salam dan diikuti oleh murid-murid yang lain. Ucapan ‘assalamualaikum’ dan ‘walaikumussalam’ adalah ujaran ungkapan fatis untuk memulakan komunikasi. Selain itu, sapaan salam digunakan oleh guru dan murid sebagai menghormati guru yang masuk ke kelas dan menepati juga strategi kesantunan perbezaan taraf sosial oleh Asmah Omar (2000). Ungkapan fatis ini juga menjelaskan bahawa kesantunan berbahasa oleh murid dan guru berlaku disebabkan perbezaan umur yang sangat ketara. Hal ini membuktikan bahawa dalam masyarakat kita, tanda hormat melalui salam diaplikasikan oleh murid semasa guru masuk ke bilik darjah walaupun dalam budaya kita salam akan dilafazkan oleh mereka yang datang ke rumah orang.

b. Fungsi terima kasih

Fungsi terima kasih dapat dijelaskan melalui sikap murid-murid setelah guru mengarahkan sesuatu kepada mereka atau guru memberi sesuatu kepada murid-murid. Contoh:

Cikgu : *Sebelum kita mulakan pembelajaran hari ini, Kita nak buat apa?*

Murid-murid : *Baca doa.*

Cikgu : *Bagus, baca doa. Mari kita baca doa sama-sama.*
(Murid membaca doa dan diakhiri dengan ‘amin’)

Cikgu : *Amin Yarabbalalamin. Baik... semua boleh duduk.*

Murid-murid : ***Terima kasih cikgu.***

Cikgu : *sama-sama.*

c. Fungsi memulai komunikasi

Fungsi memulai komunikasi boleh diperoleh apabila informan berubah tajuk pembicaraan kepada pembelajaran atau sebagainya. Contoh:

1. **Baik...** semua boleh duduk.
2. **Ok,** jangan bising. Duduk tempat masing-masing.
3. **Ok,** cikgu akan bagi setiap orang satu lirik lagu...

d. Fungsi bertanya khabar dan keakraban

Sebagai seorang guru mengawal kelas dan menyediakan kelas sebelum pembelajaran bermula adalah satu hal yang amat penting. Guru perlu tahu bagaimana hendak menarik minat murid-murid untuk lebih bersedia sebelum pembelajaran. Oleh itu, guru perlu memulakan PdPc mereka dengan fungsi fatis seperti bertanya khabar dan bersoal jawab sesuatu mengikut situasi kelas tersebut. Contoh:

Contoh 1: Informan 1

- Cikgu : **ok... semua sudah makan? Makan apa?**
Murid-murid : *makan nasi cikgu..*
 : *makan nugget*
 : *makan sosej*
 : *makan ayam goreng*
Cikgu : *Wah, semua dah makan!*
 : *Semua dah kenyang?*
Murid-murid : *Dah, cikgu...*
Cikgu : *Alhamdulillah. Ok... disebabkan kamu dah kenyang dan ada tenaga...*
 : *Kita akan mulakan pembelajaran hari ini.*

Contoh 2: Informan 2

- Cikgu : **Apa khabar semua? Hari ni semua sihat?**
Murid-murid : *Sihat cikgu.*
Cikgu : **Pergi mana cuti tiga hari ni?**
Murid-murid : *Tak p mana cikgu.*
 : *P rumah tok.*
 : *Jalan-jalan kat tasik.*

Contoh 1 dan 2 menjelaskan bahawa dalam menarik perhatian murid-murid, guru akan bertanya sesuatu seperti 'ok... awak semua sudah makan? Makan apa?' Guru menyoal murid berdasarkan situasi selepas rehat, bertanya sama ada mereka sudah makan dan makan apa sebelum guru memulakan pembelajaran. Bagi contoh 2 pula, berdasarkan situasi semasa, iaitu murid baharu sahaja bercuti selama tiga hari sempena Hari Kebangsaan, guru bertanya khabar dan murid buat apa semasa cuti. Pertanyaan guru ini sebenarnya tidak

ada kaitan dengan pembelajaran tetapi untuk mengeratkan hubungan dan kesediaan murid guru menggunakan ungkapan fatis yang berupa kata basa-basi yang tidak memberi informasi berkaitan pengajaran dan pembelajaran guru. Situasi ini jelas menunjukkan bahawa guru menggunakan ungkapan fatis seperti yang dijelaskan oleh Malinowski (1923) sebagai keakraban dalam perhubungan dan kesantunan. Hal ini dapat dilihat melalui contoh komunikasi antara murid dan guru sebelum memulakan pembelajaran di atas.

e. Fungsi mengawal kesenyapan

Selain itu, guru banyak menggunakan bentuk perkataan 'ok' atau 'baik' untuk mengawal kesenyapan dan sebelum guru meneruskan komunikasinya dengan murid. Dalam contoh di bawah, fungsi mengawal kesenyapan diperoleh melalui komunikasi guru selepas bertanya keseronokan bercuti selama tiga hari. Murid-murid tidak menjawab soalan guru. Guru perlu sentiasa mengawal kesenyapan dalam PdPc supaya tidak ada masa kosong yang tidak diisi dengan maklumat atau aktiviti. Oleh itu, guru atau informan dalam penyelidikan ini telah mengawal kesenyapan dan memulau komunikasi dengan fatis kata 'baik' dan 'ok'. Contoh:

1. Cikgu : *seronok ye... cuti tiga hari?* (selepas guru bertanya hal-hal berkaitan cuti, kelas menjadi senyap) **Baik...** *murid-murid, dah sedia?*
Murid-murid : *Dah cikgu...*
2. **Ok...** *semua tepuk tangan.* (Guru menggunakan perkataan 'ok' sebelum minta semua bertepuk tangan sebagai mengawal kesenyapan selepas menyanyi.)
3. **ok...** *disebabkan kamu dah kenyang dan ada tenaga... kita mulakan kelas kita dengan menyanyi... nak tak...*
4. **ok...** *semua sudah makan?*

Dalam analisis ungkapan fatis ini, informan banyak menggunakan fatis kata 'ok' dan 'baik' untuk mengawal kesenyapan sebelum memulau komunikasi semasa PdPc. Hal ini terjadi disebabkan guru perlu menyusun ayat yang ingin diujarkan sebelum meneruskan komunikasi dengan murid-murid semasa PdPc. Bentuk kata 'ok' dan 'baik' merupakan salah satu daripada bentuk kata ungkapan fatis yang digunakan oleh guru pelatih semasa berkomunikasi dengan murid sebelum mereka meneruskan ujaran-ujaran lain yang ingin disampaikan.

f. Fungsi penegas

Fungsi penegas dalam analisis ini dapat dijelaskan dengan penggunaan partikel fatis *-kan*. Contoh yang diperoleh dalam transkripsi ialah partikel *-kan* di sini memberi penegasan kepada soalan guru.

1. *ok... disebabkan kamu dah kenyang dan ada tenaga... kita mulakan kelas kita dengan menyanyi... nak tak...*
2. *semua dah makan **kan**...*

Data yang dikumpul dan dianalisis daripada informan menunjukkan bahawa guru pelatih menggunakan beberapa bentuk ungkapan fatis semasa memulakan pengajaran dan meneruskan komunikasi. Sebagai seorang guru, penggunaan ungkapan fatis ini menjadi sebahagian daripada proses PdPc. Dalam PdPc seorang guru pelatih perlu membina hubungan rapat dan keakraban dengan murid-murid supaya PdPc dapat berjalan lancar dan memenuhi kehendak objektif pembelajaran. Oleh itu, pelbagai cara digunakan oleh guru pelatih untuk menarik minat murid kepada pembelajaran. Salah satu daripadanya ialah penggunaan ungkapan fatis yang tanpa disedari selalu digunakan oleh guru-guru semasa mengajar.

Selain daripada penggunaan bentuk kata, bentuk frasa dan ayat juga terdapat dalam PdPc guru pelatih seperti '*Assalamualaikum*', '*Walaikumussalam*', '*Awak semua sudah makan*', '*Apa khabar semua?*', '*hari ni semua sihat*' dan '*Pergi mana cuti tiga hari ni?*'. Semua bentuk partikel, kata dan frasa ini digunakan oleh informan untuk menyediakan murid-murid sebelum PdPc dimulakan. Murid-murid akan memberi perhatian kepada guru dan mengakrabkan lagi hubungan antara guru dan murid.

KESIMPULAN

Rumusan daripada kajian ini menjelaskan bahawa guru pelatih PISMP menggunakan ungkapan fatis dalam komunikasi mereka di bilik darjah semasa memulakan proses PdPc dengan memberi salam, bertanya khabar dan hal-hal yang berkaitan dengan situasi semasa. Penggunaan ungkapan fatis dalam PdPc semasa memulakan PdPc oleh guru pelatih PISMP berfungsi untuk memastikan perjalanan pengajaran dan pembelajaran dapat berjalan lancar, mengeratkan hubungan guru dan murid, menarik minat dan kesediaan murid-murid sebelum PdPc dijalankan supaya objektif pembelajaran tercapai. Hasil kajian ini juga menjelaskan bahawa guru pelatih bukan sahaja perlu tahu menggunakan bahasa dengan betul tetapi perlu menggunakan fungsi-fungsi bahasa seperti ungkapan fatis semasa berkomunikasi di bilik darjah walaupun penggunaan ungkapan fatis itu tidak disedari oleh guru pelatih. Hal ini disebabkan tujuan utama guru pelatih semasa proses PdPc adalah untuk mencapai objektif pembelajaran. Di samping itu, semasa proses PdPc, guru pelatih juga harus mendidik murid-muridnya menggunakan bahasa yang santun, halus, lembut dan mempunyai nilai tatasusila. Selain itu, dapatan ini juga menyokong kajian-kajian terdahulu berkaitan ungkapan fatis seperti Senft (1999) menjelaskan *phatic communion* merupakan ujaran yang tidak boleh dipisahkan daripada kehidupan seharian. Hal ini menjelaskan bahawa penggunaan ungkapan fatis sering digunakan dalam komunikasi masyarakat tidak kira di mana dan dalam situasi apa pun. Kajian ini juga memperakui dapatan kajian terdahulu oleh Dooly dan Tudini (2016), Evi Qurniati (2013), Kunjana Rahardi (2016) dan Yuanita (2018) bahawa penggunaan ungkapan fatis dalam bilik darjah oleh guru dan murid adalah untuk mengeratkan hubungan antara murid dan guru dan mengawal kesenyapan serta menandai kesantunan antara penutur dan pendengar. Penyelidik berpendapat, kajian ini juga boleh dilanjutkan lagi dengan melihat ungkapan fatis dalam proses PdPc penuh seseorang guru pelatih atau kumpulan guru pelatih kerana kajian-kajian sebelum ini menunjukkan ungkapan fatis bukan hanya diperoleh semasa memulakan komunikasi tetapi juga pada keseluruhan komunikasi tersebut.

RUJUKAN

- Abercrombie, D. (1998). Phatic communion. In J. L. Mey (Ed.). *Concise Encyclopaedia of Pragmatics* (pp. 672–673). Oxford: Elsevier,.
- Asmah Omar. (2000). *Wacana perbincangan, perbahasan dan perundingan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Awang Sariyan. (2012). Perbandingan kesantunan bahasa dalam aspek sistem sapaan dan ungkapan fatis antara bahasa Melayu dengan bahasa Cina. Dlm. Marlyna Maros, Mohammad Fadzeli Jaafar & Maslida Yusof (Eds.). *Prinsip dan Aplikasi Kesantunan Berbahasa* (pp. 82–112). Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Awang Sariyan. (2015). *Santun berbahasa edisi kedua*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis. *NursingPlus Open*, 2, 8–14. <https://doi.org/10.1016/j.npls.2016.01.001>
- Biber, D., Stig, J., Geoffrey, L., Susan, C., & Edward, F. (1999). *Longman grammar of spoken and written English*. Harlow, Essex: Pearson Education Ltd.
- Burgess, A. (1984). *Language made plain*. London: Fontana Paperbacks.
- Coupland, Justine, Coupland, N., & Robinson, J. D. (1992). How are you? Negotiating phatic communion. *Language in Society*, 21 (2), 207–230. <https://doi.org/10.1017/S0047404500015268>
- Diana Boxer. (2002). *Applying sociolinguistics: Domains and face-to-face interaction*. Philadelphia: John Benjamins.
- Dooley, M., & Tudini, V. (2016). Now we are teachers: The role of small talk in student language teachers' telecollaborative task development. *Journal of Pragmatics*, 102, 38–53. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2016.06.008>
- Duriau, V. J., Reger, R. K., & Pfarrer, M. D. (2007). A content analysis of the content analysis literature in organization studies: Research themes, data sources, and methodological refinements. *Organizational Research Methods*. <https://doi.org/10.1177/1094428106289252>
- Evi Qurniati. (2013). *Bentuk fatis tuturan guru dalam interaksi kelas bahasa Indonesia*. Universiti Malang.
- Fraenkel, J., Wallen, N., & Hyun, H. (2015). *How to design and evaluate research in education (9th ed.)*. New York: McGraw-Hill Humanitie.
- Hamdin, & Alek. (2016). The phatic communion in the pillars. In *The 4th ELITE International Conference, October, 18-19th, 2016*, 640–654.
- Harimurti Kridalaksana. (2008). *Kelas kata dalam bahasa Indonesia*. Jakarta: Gramedia.
- Hudak, P. L., & Maynard, D. W. (2011). An interactional approach to conceptualising small talk in medical interactions. *Sociology of Health and Illness*, 33 (4), 634–653. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.2011.01343.x>

- Jakobson, R. (1960). Closing statement: Linguistics and poetics. In *Semiotics: An Introductory Reader*.
- Jakobson, R. (2012). Linguistics and poetics. In *Poetry of Grammar and Grammar of Poetry*. <https://doi.org/10.1515/9783110802122.18>
- Krippendorff, K. (2013). *Content analysis: An introduction to its methodology (3rd ed.) Education*. <https://doi.org/10.2307/2288384>
- Kunjana Rahardi, R. (2016). Manifestasi wujud dan makna pragmatik kefasihan berbahasa dalam ranah pendidikan. *Adabiyāt: Jurnal Bahasa dan Sastra*, 15 (2), 226–245. <https://doi.org/10.14421/ADB.V15I2.939>
- Kunjana Rahardi, R., Setyaningsih, Y., & Rishe Purnama Dewi. (2015). Manifestasi Fenomena Ketidaksantunan Pragmatik Berbahasa dalam Basis Kultur Indonesia. In *Prosiding Seminar Antarabangsa Linguistik dan Pembudayaan Bahasa Melayu IX* (pp. 78–94).
- Leech, G. (1983). *Principle of pragmatics*. London: Longman.
- Lickona, T. (2009). *Educating for character: How our schools can teach respect and responsibility*. New York: Bantam Books.
- Malinowski, B. (1923). The problem of meaning in primitive languages. In C. K. Ogden & I. A. Richards (Eds.). *The Meaning of Meaning*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- McAra-McWilliam, I., & Casalegno, F. (2004). Communication dynamics in technological mediated learning environments. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 1 (11), 15–34.
- Mohd Foazi Md Nor, Syed Idrus Syed Mudayah, Syed Ahmad Ezahar Syed Ambon, Zul Aizam Yassin & Junaidy Mohamad Hashim. (2018). Kemahiran Insaniah sebagai “Key Competencies” Guru Pelatih Elektif Pendidikan Jasmani di Institut Pendidikan Guru. Dlm. *Seminar Kebangsaan Majlis Dekan Pendidikan Universiti Awam*. 141–149.
- Radovanovic, D., & Ragnedda, M. (2012). Small talk in the digital age: Making sense of phatic posts. *CEUR Workshop Proceedings*, 838, 10–13.
- Ragan, S. L. (2000). Sociable talk in women’s health care contexts: Two forms of non-medical talk. In J. Coupland (Ed.). *Small Talk* (pp. 269–287). London: Pearson.
- Ramadanty, S. (2014). Penggunaan komunikasi fatis dalam pengelolaan hubungan di tempat kerja. *Jurnal Ilmu Komunikasi, Binus*, 5 (1), 1–12.
- Rapikawati, Charlina & Nursal Hakim. (2019). Kategori fatis bahasa Banjar Hulu Kabupaten Indragiri Hilir. *Jurnal Online Mahasiswa*, 6 (1), 1–12.
- Senft, G. (1999). Bronislaw Kasper Malinowski. In *Handbook of Pragmatics* (pp. 1–20). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/hop.3.mall>
- Susanti, R., & Agustini, D. (2017). Ungkapan fatis pembuka dan penutup percakapan masyarakat Jawa di Surakarta. *LEKSEMA: Jurnal Bahasa dan Sastra*, 2 (1), 37–49. <https://doi.org/10.22515/ljbs.v2i1.654>

- Urbanova, L. (2007). *Functional perspectives on grammar and discourse*. In C. S. Butler, R. Hidalgo Downing, & J. Lavid, (Eds.). *Functional Perspectives on Grammar and Discourse in Honour of Angela Downing*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 85. <https://doi.org/10.1075/slcs.85>
- Urbanova, L. (2014). Phatic communion and small talk in fictional dialogues. <https://doi.org/10.1075/slcs.85.19urb>
- Walsh, I. P. (2007). Small talk is “big talk” in clinical discourse: Appreciating the value of conversation in SLP clinical interactions. *Topics in Language Disorders*. <https://doi.org/10.1097/00011363-200701000-00004>
- Ying Jin. (2018). Small talk in medical conversations: Data from China. *Journal of Pragmatics*, 134, 31–44. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2018.06.011>
- Yuanita, A. (2018). Ungkapan fatis Bahasa Indonesia siswa SD Great Prime School Binjai. *BAHAS*, 29 (2), 147–157.
- Yuliana, S., Sofyan, A., & Asrumi. (2015). Penanda fatis dalam Bahasa Jawa yang digunakan oleh masyarakat Madura di Jember. *Semiotika*, 81–93.